

43. A hangtörvény fura ura

Szeszélyes dolog az utókor emlékezete: sosem lehet tudni, mit őriz meg, sem azt, hogy amit megőriz, azt megszépíti-e vagy elcsúfítja; felnagyítja-e vagy lekicsinyli. Kinek mond valamit ma a *Horger Antal* név? Aki legalább nyolc általánost végzett (és egyikben sem bukott ki az első osztályból), az mind kórusban mondaná: „Horger... Várjunk csak! Ja, azt tudom! Ő volt az egyetem fura ura, aki eltanácsolta József Attilát.” E tudás forrása a *Születésnapomra*, amellyel a töltőtollkoptató szegénylegény egy kávéházi szegleten lepte meg magát-magát. Ez a pompás rímjáték az alanyi költészet egyik gyöngyszeme... lenne, ha a tíz szakaszból öt nem valaki másról szólna.

Mint tudjuk, Horger azért tagadta meg költőnkől a tanári oklevelet, hogy megvédje a magyar ifjúságot a *Tiszta szívvel* című vers „ha kell, embert is ölök” sorának szellemiségétől. A bölcsészkar elvégzését engedélyezte számára, csak a katedrától tiltotta el. Szomorú eset, de gondoljunk bele: mit tettünk volna az 1920-as években (nem ma, az *anything goes* világában), ha beleszólhatunk egy ilyen fiatalnak az oktatói terveibe? Elnéztük volna neki, hogy leendő pedagógus létre lírában közli a betörési szándékát, mert három napja nem evett? Egyébként ha nincs az eltanácsolás, akkor József Attilának „középiskolás fokon” kellett volna dolgoznia, abba pedig nem fér bele az „egész népemet” tanítása. Nehéz ügy ez: a szegedi egyetemistának megkeserítette az egész életét, a professzort pedig úgy betonozta be az utókor emlékezetébe, mint a megtestesült korlátoltságot. Mindezek ellenére vannak olyanok, akik tisztelettel idézik József Attila „ellenlábását”: a nyelvészek. Horger Antal (1872–1946) ugyanis a magyar nyelv kitűnő tudósa volt. Nyelvjáráskutatóként főleg a székelyekről és a csángókról írt, a hírnevét mégis a róla elnevezett *Horger-törvény* kimondásával alapozta meg.

A téma kifejtése előtt fontos tisztáznunk, hogy a nyelvész teljesen mást ért a *törvény* szón, mint a jogász. Amikor az Országgyűlés törvényt alkot, akkor egy magatartásformát ír elő a társadalomnak, azaz befolyásolja mindenkinek az életét. Az előbbi bevezeti, az utóbbi (jó esetben) betartja a szabályt. A nyelvi törvényt viszont nem az államhatalom hozza létre, hanem maguk az emberek, ráadásul a legkevésbé sem szándékosan, és ha később meg akarják változtatni, akkor kudarcot vallanak. A magyarban valóságos törvény, hogy a tagadó névmás (pl. *semmi*) vagy tagadó határozószó (pl. *sehol*) csak a *nem* vagy a *sem* szóval együtt alkothat helyes mondatot: *Nincs semmim; Nem voltunk sehol* (vö. **Van semmim; *Voltunk sehol*). Az ún. *kettős tagadás* nagyon erős: városban és falun, kamasznál és aggastyánnál, őstermelőnél és informatikusnál, udvarias és modortalan stílusban stb. egyformán érvényesül. Itt nincsenek ügyeskedők, akik kihasználják a joghézagot: mindenki engedelmeskedik. Persze a nyelvtani törvények jórészt nem ilyen szigorúak; ezért is gyakoribb a *szabály* megnevezés. A *törvény* az 1870-es évekbeli nyelvészekről származik, akik megirigyelték a természettudósok magabiztos kijelentéseit. Az *újgrammatikusok* elkezdtek hirdetni, hogy a nyelvek hangváltozásai éppen úgy kivétel nélkül következnek be, ahogy ősszel minden tölgyfa elhullajtja a lombját. Ez az állítás valótlanak bizonyult, ezért ma a Horger-törvény inkább a *két nyílt szótagos tendencia* névre hallgat.

A jelenség abban áll, hogy az olyan, három vagy több szótagú szavakban, amelyeknek az első és a második szótagjuk nyílt (magánhangzóra végződik), az utóbbinak hajlamos kiesni a magánhangzója, de csak akkor, ha rövid. A magyar szavak mind tőhangsúlyosak, ezért ez a második magánhangzó értelemszerűen hangsúlytalan. Horger egyik nyelvészeti tananyagává vált példája az először 1366-ban adatolt *málna*, amely az átadó szláv nyelvekben *malina* volt (és máig is az). A *malina* megfelel az összes ismérvnek: három szótagja van, az első kettő nyílt, és a második magánhangzója rövid. Viszlát, [i]! Horger másik ismert példája a szintén szláv *palica*, amelyből 1452-ben *pálca* lett.

Mielőtt valaki azt hinné, hogy mindig szegény [i] húzza a rövidebbet, mutatok más magánhangzókat, amelyek ugyancsak pórul jártak: *eredő* > *erdő*; *halovány* > *halvány*; *azután*

> *asztán*. Horger szerint ez a sajátos szótagkivetés az ómagyar korra, vagyis a 896 és 1526 közötti időszakra, ott is a jövevénytörvényekre volt jellemző. Jól jegyezzük meg: „jellemző” volt, nem pedig vastörvény. A *citera* is akkortájt, 1230 körül magyarosodott meg a görög *kithára*, majd a latin *cithara*, végül az olasz *zitera* nyomán. Két nyílt szótaggal kezdődik, mégsem lett **citra*. Másrészt az *eredő*, a *halovány* és az *asztán* nem idegen, hanem magyar szavak, mégis elvesztették a második magánhangzójukat (bár az *eredő* melléknévi igenévként, a *halovány* a költői stílusban, az *asztán* pedig más jelentésben megőrizte). Harmadrészt, a Horger-törvény később is működött: a nyelvújítás korabeli *helyiség* ezért ejtődik sokszor úgy, mint a *helység*. A XX. századi *asszem* is hasonlóan alakult ki. Az *aszt hiszem* [aszthiszem] a gyakori használat miatt előbb [asztiszem], majd [asziszem], végül pedig — a szóban forgó szabály hatására — *asszem* lett.

És mi a helyzet manapság? A két nyílt szótagos tendencia olyan, mint egy szunnyadó tűzhányó: rendszeresen 630 évig működött (ahogy Horger éles szemmel észrevette), aztán elcsitult. De nem aludt ki teljesen. Napjainkban sokszor kitör, bár egyelőre nem okoz nyelvi változást. Ha gyorsan beszélünk, illetve a hideg vízben vagy a téli fagyban didergünk, akkor a *kanapé*, a *mosolyog* és a *szomorú* szavakat így ejtjük ki: [kanpé], [mosjog], [szomrú]. 1526 óta sok víz lefolyt a Dunán, de a szabály máig is „ragaszkodik” ahhoz, hogy a második nyílt szótagban legyen rövid a magánhangzó: ezért nincs **bartom*, **negdes* és **rugzik*, hanem csak *barátom*, *negédes* és *rugózik*.

Ha az utókor e kis tárca hatására (merész álom, de mégis) nem egy kényurat, hanem egy elsőrangú nyelvészt fog látni Horgerben, akkor boldog leszek. József Attila stílusában:

Ha eztán Horger hírneve
oly fényes lesz, mint illene,
öröm-
ködöm!